

ר' יואל אונגר — וארשה

תנועת „בית יעקב” ומגשימים

שאלת חינוך הבנות ברוח התורה ומסורת ישראל סבא היתה, מאז ומעולם, אחת השאלות הכאובות ביותר, שבה התלבטה יהדות פולין החרדית. בשעה שהבנים נתחנכו לפי דרכם של החסידים האדוקים, והצטיינו בחיצוניותם המקורי: בלבוש החסידי הטיפוסי, בפיאות ובזקן, ולא היה להם אלא ד' אמות של תורה וחסידות, בהתרכזם בבתי החסידים וב„קלויזים”, שם עשו לילות כימים באוירה של התעלות ושאיפה לחיים רוחניים מלאים, או שהתאבקו בעפר רגליהם של האדמו"רים, ששקדו במיוחד לפקח על הצעירים כממשיכי השלשלת — אותה שעה הוזנח לגמרי החינוך של הבנות, כעניין של הפקר וכדבר שאין כדאי לטפל בו.

במשך דורות רבים לא שמו לב, בחוגי החרדים, לחינוך הבנות, והסתפקו בזה שהבנות תדענה להתפלל בסידור התפלה, לכתוב כמה שורות בשפת אידיש ודי בזה. בת ישראל כשרה לא חלמה על חינוך אחר, והתאמצה בעיקר לדעת ולשמור את המצוות, וביחוד את הדינים השייכים לה.

כשנשתנו העתים ונתחלפו התקופות, והשלטונות הנהיגו את חוק לימוד החובה גם בשביל הבנות, שהוכרחו, על ידי זה, לבקר בבתי הספר הכלליים, ושם נפגעו ע"י רעל המינות וההתכחשות, עד שהתחילו לבז, בסתר ובגלוי, לכל הקדוש לנו ולא התחשבו בהוריהם האדוקים, ולעגו על דרך חייהם המסורתיים, ראו התרדים את הפער הנורא, שקם בינם לבין בנותיהם; בין הבעל האדוק, שומר האמונים, המדקדק במצוה קלה כבחמורה בדרך החסידות הקיצונית, לבין אשתו הצעירה, הרחוקה מזה כרחוק מזרח ממערב.

גברו ורבו הטרגדיות בין בני הזוג הצעירים, בני ובנות חסידים מובהקים, באין להם שפה משותפת, דעה אחידה, הבנה הדדית, מגמה מתאימה וקירבה נפשית, דברים שהם כה הכרחיים להקים בית נאמן בישראל, ולגדל משפחה מסורתית, כאבותיהם ואבות־אבותיהם, במשך דורות ארוכים. מה גם שהחפשיים למיניהם לא ישבו בחיבוק ידים אלא יסדו בתי ספר לבנות, גימנסיות וחוגים להשכלה משני המינים כאחד, אף גייסו את מרבית התלמידות בשביל בתי היוצר לכפירה ולמינות — מבתי החרדים. המנהיגים החפשיים ניבאו שחורות על העתיד של החרדים העומדים להבטל מכל וכל, מפני שבנותיהם נוטשות אותם והולכות למחנה החפשיים. יזמתה ופעולתה הברוכה של האשה הדגולה מרת שרה שנירר מקראקא, המייסדת והמחוללת של תנועת „בית יעקב”, היתה לא רק דבר בעתו, אלא גם עוגן הצלת לבנות ישראל בפולין ובשאר הארצות ברחבי העולם. אין פלא שכל המנהיגים החרדים, האדמו"רים, הרבנים וראשי הישיבות התלהבו מרעיון זה

ונתנו יד להגשים את הרעיון ההיסטורי בכל אתר ואתר, ביחוד לאחר ש"אגודת ישראל" נעשתה פטרונה של התנועה, ואמנם, התנועה הצליחה למעלה מן המשווער, כי ההתגשמות באה בשעת משבר, והצילה את בית ישראל מניוון רוחני.

אולם בתי הספר "בית יעקב" שבמדינת פולין לא היו, בראשיתם אלא מעין שיעורים לדת, או כתות השלמה, כלומר, הבנות ביקרו במחצית הראשונה של היום בבתי הספר הממשלתיים, היסודיים, לפי חוק לימוד החובה, (ובמקומות המאוכלסים אוכלסי ישראל הקימה הממשלה גם בתי ספר מיוחדים לילדי ישראל, שלא למדו בהם ביום השבת, לפיכך קראו להם "שבת'ובקעס"). ורק אחרי הצהרים התאספו הבנות באיזה חדר צר והמורה הצעירה, מתניכות הסימניון "בית יעקב" בקראקא, או אחת התלמידות הותיקות של מרת שנירר, למדה אתן קצת "אידישקייט", תפילה ודינים והשמיעה שיחות על מוסר היהדות.

מובן, שהחינוך הממשלתי לא השביע את רצון החרדים והחינוך הנוסף שקיבלו הנערות ב"בית יעקב" במחצית השניה של היום, אחרי שגמרו את לימודן בבית הספר הממשלתי, לא הועיל לסתור את המגמה הכללית, החפשית והחילונית, לפיה התנהלו לפני הצהרים.

אמנם, עסקנים חרדיים ידועים, ביחוד בערים תגדולות, ניסו לייסד בתי ספר כלליים בשביל הבנות, שיעמדו תחת השגחת החרדים. בית ספר כזה נוסד והתקיים בוארשה, הגימנסיה לבנות "חבצלת", בהנהלת מנהלים חרדים בעלי שם (הד"ר לוי נימצוביץ, הד"ר מרדכי באמברג ואחרים). אבל הנסיון הזה לא הצליח במילואא, אם כי היה בשעתו מעין הצלה פורתא, מפני שהמורים והמורות, בעלי דרגה אקדמית, גויסו מחוגים זרים. אף שהוכרחו ללמד את הבנות לפי התכנית שתיכנן המנהל החרדי, בכל זאת לא הושגה המטרה. המחנכים מסרו לתלמידותיהן מה שהם עצמם האמינו, ולא יכלו לצאת מעורם, ולא היה בנסיון הזה כדי להשביע רצונם של ההורים החרדים.

האברך החסידי ר' יואל אונגר, היה ראשון ליזמים לייסד בית ספר חרדי כל-יומי ויסודי לבנות החרדים בשם "בית יעקב", לכלול בו גם לימודי קודש וגם לימודי חול, ושכל המורות והמחנכות של ביה"ס תהיינה חדורות רוח היהדות החרדית וישתדלו להעניק לתלמידותיהן חינוך יהודי מסורתי שלם.

ה א י ש ו פ ע ל ו

משפחת אונגר היתה אחת המשפחות החשובות והמפוארות בעיר וארשה בדורות האחרונים. ראש המשפחה, רבי אלחנן אונגר, היה סוחר עשיר, עסקן צבורי פעיל, מחסידי קוצק וגור המפורסמים. הוא היה מכובד מאד בעיר במעשי הצדקה ותחסד שלו. ביתו היה בית ועד לחכמים וחסידים. הוא חניך את בניו בדרך התורה והחסידות, בהחזיקו מלמדים מיוחדים, בעלי יראת שמים, בביתו, שילמדו את בניו וחתניו שיעורים תמידים כסדרם, וגם הצליח במשימתו. הוא היה גבר תקיף בדעתו

ולא נרתע מפני איש, לפיכך התחשבו בדעתו גם מריביו ומתנגדיו, והיה אהוד ומקובל על ידידיו ומוקיריו הרבים.

בדרכו הלכו גם בניו אחריו, שהמשיכו במסורת בית אבא. הגם שהעסקים נתמעטו והעושר שהוריש האב הזקן נתפור ברבות העתים כאבק על פני חוצות, עקב הצקת הגורמים הממשלתיים, שהיו חדורים רוח אנטישמיות, ודחקו את רגלי הסוחרים הגדולים והקטנים גם יחד, בכל זאת נתכבדו חרדי וארשה בבית אונגר, כי בני המשפחה הזאת הצטיינו תמיד בערנותם לכל דבר טוב ומועיל, ובפרט לענינים רוחניים הצריכים תיקון ופיקוח קפדני.

האברך ר' יואל אונגר, שגמר אומר לייסד בית ספר כל-יומי לפי שיטת „בית יעקב“, ידע היטב את הקשיים הכרוכים בה, עקב המחסור במורות ומחנכות מתאימות, שאפשר לסמוך עליהן, הן בלימודי קודש והן בלימודי חול, ידע היטב את קשיי המשימה, שקיבל עליו: לגייס את האמצעים הכספיים הגדולים, כדי להקים בית ספר לבנות לדוגמה ולתפארת. כחסידי מסור מחסידי גור שאל תחילה לדעתו של האדמו"ר הנערץ, שסמך את ידיו על היוזמה החשובה הזאת ועודד אותו באימרתו:

„הלא צריך שמישהו יעשה את ההתחלה בדבר חשוב כזה“ . . .

אז שינס ר' יואל אונגר את מתניו וניגש לפעולה. הוא שכר דירה מרווחת ומתאימה ברחוב גאלוקי 37, בטבורה של שכונת המוני היהודים והמרכז של החרדים. אח"כ יצא לעיר קראקא וגייס לא רק את המורות ללימודי קודש, חניכות של מרת שנירר, אלא גם את סגל המורות ללימודי חול, בעלות תעודות בגרות ומסיימות הסמינריון למורות, שלא בעטו בכל הקדוש לעם ישראל. עם קבוצה קטנה זו של מורות ומחנכות חזר לווארשה ופתח את בית הספר הכל-יומי הראשון לבנות „בית יעקב“.

ההצלחה האירה לו פנים. תוך זמן מועט נתמלא ביה"ס תלמידות עד אפס מקום. את שמו הטוב של המוסד הפיצו בעיר התלמידות בדרך הלימוד, בידיעותיהן, בהנהגתן המופתית ובצניעותן, רבת-החן.

זכורה לי ההפגנה הפומבית הראשונה של „בית יעקב“, בהצגת חנוכה של התלמידות, שהתקיימה באחד האולמות הגדולים שבעיר. האולם היה מלא מפה אל פה, והמשתתפים היו מחוגים שונים ונרחבים. לא חסרו גם לגלגנים ונציגי העתונות החפשית. וכאשר הופיעו התלמידות הרכות על הבימה ובלהט נפשית הביעו את הגות לבן והתמסרותן לקיום התורה והמצוות, לשמור הצניעות והתפארת של בת ישראל, בגאווה אמתית ובאומץ, ולמלחמה בחרוף נפש נגד המנסים לטשטש את הגבולין ולנתק את השרשרת המלכדת את הדורות של עם ישראל, בכו רוב הנאספים בדמעות של גיל, מרוב התרגשות, והריעו לכבוד המנהל והמורות. האחרים ניצבו נדהמים בראותם תופעה שלא צפו לה כלל. מובן מאליו, שתהילת „בית יעקב“ התפשטה בעיר ומחוצה לה, ונתייסדו בתי ספר בשכונות ובערים האחרות, בהתייעצות עם אונגר ולפי הוראותיו.

כאב נאמן ומסור התייחס ר' יואל אונגר למוסד-טיפוחיו ולתלמידותיו. הוא הכיר את כל אחת ואחת מהן הכרה אישית; ידע מה מצבה הרוחני ומצב ביתה הגשמי. כי מרבית התלמידות באו מבתי עניים, שאין להוריהם האפשרות לשלם את שכר הלימוד. מלבד דאגותיו לגיוס הכספים הנחוצים לניהול המוסד המתפתח ועולה, דאג גם לבריאות התלמידות, שרבות מהן היו במצב של חולשה. מחמת חוסר תזונה מתאימה, תנאי חיים ודירה. וזאת לדעת, כי מצבם הכלכלי של מרבית יהודי וארשה ופולין תחת ממשלת הפולנים, במשטר של גראבסקי הידוע לשמצה, היה בכל רע, ואף פרנסה בצמצום לא היתה להם. קייטנה ונופש מחוץ לעיר, בימי הקיץ הלוהטים היו בגדר מותרות.

בית הבראה לחניכות „בית יעקב“

ר' יואל אונגר הגה אז את הרעיון לכונן בית-מרגוע-והבראה בשביל חניכות „בית יעקב“ ובשביל הבנות של בתי החרדים, כדי שיוכלו לבלות את ימות החופש בסביבה מתאימה ובריאה, לקבל תזונה מספיקה, תוך פיקוח רפואי, ולספוג לתוכן אורית „בית יעקב“, כלומר: להשיג מטרה גשמית ורוחנית גם יחד.

לשם כך ייסד חברה צנועה בשם „יהודית“, אסף אצל מכירים סכום קטן, שכר כמה בתיים ^{במקום} כפריים במקום, ספק-כפר וספק-עירה, בשם אורלה, הסמוכה לווארשה, בסביבה של יער ארנים, מקום שם בילו רבים מתושבי וארשה, שאין ידם משגת לבלות בקייטנה ראויה לשמה את חופשת הקיץ, ופתח שם את בית המרגוע הראשון בשביל ילדות „בית יעקב“ בשכר סמלי.

הקשיים היו מרובים ובעיקר סבל ממחסור כסף. אולם לא איש כאונגר יירתע מלבצע את משימתו מחמת קשיים כאלה. בעקשנותו ובמסירותו כי רבה עמד על המשמר ועבד ללא לאות להצלחת המפעל. הוא דפק על פתחי נדיבים, הביא אורחים בעלי השפעה ובעלי כיס, למקום הקייטנה, ערך סיור של עתונאים והרצה לפנייהם על התכנית והמטרה, וגם אלה שעמדו מנגד לתנועת „בית יעקב“ נתנו יד למפעל ההבראה לילדות בנות עניים, בבחינת „אין בודקין למוזנות“, מכיון שההצלחה של הקייטנה הראשונה, והחידוש שבה, עלו על כל המשוער.

כאשר ראה אונגר את הצלחת המפעל, החליט להרחיב את המוסד ולהעמידו על בסיס איתן, וראוי לשמו, כדי שישמש דוגמה לרבים. הוא התמסר למפעל זה בכל מרצו וכחו, ובעזרת כמה נדיבים, ובסיוע של ממש מטעם „ג'וינט“ האמריקני, שנציגיו בווארשה הוקירו את העסקן החסידי והתחשבו בדעתו, וגם תמכו במפעליו, קנה חלקת יער נרחבת על-יד העיירה היהודית דלוגושודלה, שנתפרסמה כמקום נופש, שאוירה צח ומבריא, ומיד ניגש לבנות בניין לפי תכנית מיוחדת, בעזרת אדריכלים בעלי שם, שהתנדבו לתמוך במפעל. כך הוקם שם בית גדול רחב ידים ומתאים לבית הבראה, וכעבור תקופת ההכנות נפתח המוסד ברוב פאר והדר, בהשתתפות פרנסי קהילת וארשה, על כל זרמיה, ובפרט מנהיגי החרדים, נציגי

הממשלה ואישים בעלי שם. המוסד נקרא בשם בית הבראה "יהודית" ונתפרסם כאחד המוסדות המפוארים, שיסדו וקיימו היהודים החרדים בפולין.

שבע שנים התקיים המוסד הנעלה הזה, ושימש לא רק כקייטנה אלא גם כבית הבראה לילדי ישראל. על פי רוב היה פתוח כששה חדשים בשנה: חודש בשביל ילדים וחודש בשביל ילדות, חודש לכל מחזור, כמאתים וחמישים ילדים או ילדות בכל מחזור. תודות לבית הבראה זה התפתחה הסביבה כולה, כי רבים בנו שם בתי קיץ, או שכרו דירות אצל איכרי הסביבה, כדי לשלוח את ילדיהם למוסד לשם משחק ולימוד, כי גם בימי הנופש למדו הילדים תורה ומוסר היהדות, טעמי המצוות ותנהגי יהודית, והילדים והילדות שבילו אי-פעם במוסד הזה, שמרו על תודעתם כיהודים נאמנים לדת ולמסורת ונשארו תלמידים ב"יסודי התורה" או ב"בית יעקב".

„בית יעקב“ תיכוני למסחר

דאגתו של ר' יואל אונגר היתה נתונה לחניכות שסיימו את „בית יעקב“ היסודי ושאוּפו להמשיך בלימודיהן במגמה תיכונית. אולם, מניין יימצאו בתי-ספר מתאימים, שאפשר לשכן בהם את גידולי „בית יעקב“, שלא יבוטל ולא יקולקל העמל הרב שהושקע בהן, במשך שנות חינוכן היסודי?

העניין נעשה מאד אקטואלי ודחוף עם הסיום הראשון של „בית יעקב“. אז נועצו יחדיו ר' יואל אונגר עם ידידו הסופר והמחנך הדגול ר' אברהם מרדכי רוגובי, והחליטו לייסד „גימנסיה בית יעקב“ במגמה מסחרית, שבמשך הזמן היתה מהמוסדות החשובים והחיוניים של החרדים במדינה, ורבים דפקו על פתחו ותשתדלו להכניס לשם את בנותיהם. אולם, לא כולם נענו, מחוסר מקום.

מגמה מסחרית למה? — גרם לזה חלחץ של הממשלה הפולנית האנטישמית, שרצתה להצר צעדיהם של הסוחרים היהודים, לפי הסיסמה של ראש הממשלה גנרל סלאבובי-סקלאדובסקי: „חרם כלכלי נגד היהודים — מהיכי תיתי...“ לפי השמועה עמדה הממשלה לחוקק חוק, שרק מי שגמר בית ספר למסחר, ויש לו תעודת בגרות, יקבל רשיון לנהל בית מסחר ועסק. שמועה זו הביאה במבוכה את המוני היהודים בפולין, וביחוד את המוני החרדים, שמרביתם עסקו במסחר וקניין, כי ראו בזה הרס תבתיים החרדים, אם יצטרכו לנתק את הבנים מהשיבות ומ„חקלויזים“, שם ישבו ותגו בתורת, ויצטרכו ללכת ל„שקולט“, לגמור בית ספר למסחר, כדי שיקבלו רשיון לנהל מסחרים.

תגימנסיה „בית יעקב“ למסחר היתה איפוא הפתרון האידיאלי לשאלה כאובה זו. תכנות שתגמורנה את הגימנסיה למסחר, מוסד חינוכי מוכר ומאושר מטעם המיניסטריאון לחינוך והשכלה, תקבלנה ביחד עם תעודת הבגרות גם רשיון לנהל עסק ובית מסחר על שמן ובזה ייפטר הבעל מחובת קבלת חינוך חילוני מקיף...

המנהל הרוחני של בית-ס „בית יעקב“ התיכון היה כאמור הסופר והמחנך ר' אברהם מרדכי רוגובי, שהרבה להשקיע בו מרץ ועמל עד שהגיע למת שתגיע, אבל המעמסה הארגונית והכספית הוטלה על שכמו של ר' יואל אונגר, העסקן

החינוכי, שלא ידע ליאות, בו לקשיים וידע להתגבר עליהם. הוא כלכל במרץ את מעשיו בהנהלת "בית יעקב" היסודי, בגימנסיה למסחר ובבית ההבראה "יהודית". ועוד מצא לו זמן להשתתף בפעולות אחרות וביחוד בעניינים שהזמן גרם להם, כמו בזמן הבחירות לקהלה, ל"סיים" ולמועצת העירייה, וגם לסור לעיר אחרת, כדי ליישר ההדורים ב"בית יעקב", במקום שהעסקנים המקומיים לא יכלו להתגבר על הקשיים. עם זאת מצא שהוא להיות לאחד מהעסקנים הדגולים של "אגודת ישראל" בארשה ובפולין המדינה.

ב י מ י ה ח ו ר ב ן

עם פלישת הנאצים לפולין והתמוטטות מפעליו הכבירים, פרי עמל של שנים רבות היה ר' יואל אוגור מן הראשונים שהתאוששו וטיכסו עצה מה לעשות במצב המר שנתחולל. במצור ובמצוק השתדל לקיים את בית-ספרו ולו גם במידה מצומצמת ובצורה סמויה מעיני זריו. הוא קיים קשר עם המורות והמחנכות, שנשארו בגיטו וסב-לו חרפת רעב, לא נתן להן להתיאש ועודדן שלא תפולנה ברוחן ושתמשכנה במפעלן, למרות התנאים הבלתי-אנושיים, שהשתררו בגיטו וארשה. הוא, מצדו, השתדל אצל ה"ג'וינט", ובדרך צינורות המחתרתי, למצוא מוצא לכסף הנחוץ להמשכת קיומם של המפעלים. כיהודי חסיד ובעל בטחון עמד על משמרו עד הרגע האחרון ממש, כשנפל חלל לרגלי המחלות האפידמיות ששררו בגיטו וארשה.

ידידיו ומוקירי שמו חשבו לו לזכות, שזכה להקבר בבית-הקברות של וארשה המעטירה, שבה נולד, גדל, חונך ועסק בצרכי צבור באמונה, ובה השאיר לו שם לברכת ולמזכרת נצח.

(נכתב ע"י שמואל רוטשטיין)

הרב ר' יואל באראנצ'יק — ריגה

א ו פ י ו

ר' יואל באראנצ'יק היה נובהרדוקאי בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו. הוא היה מראשוני וחשובי תלמידיו של ה"סבא" רבי יוסף יוזל הורביץ זצ"ל, ורבו ראה בו "תלמיד-חבר". הוא נולד בביליצ'ה שעל-יד לידא. משפחתו היתה משפחה חשובה, אך מצד אמו היה נצר למשפחה מפוארת: סבו היה רבי שמלקא, מי שהיה מחשובי היתודים בלידא, בן-תורה מופלג ונכבד מאד בעמו. עוד למעלה בקודש היה נין-ונכד לסב-סבו הגאון הנודע רבי שמלקא מניקלסבורג. נולד בשנת תרל"ו. בנעוריו נודע בישיבות בשם יואל ביליצ'ר, ובזכות כשרונותיו היו אומרים עליו, כי "יש בו ניצוץ מסבו ר' שמלקא". מאוחר יותר, משהשתקע בריגה, קראו לו ר' יואל ריגה. את חינכו קיבל בישיבת נובהרדוק, בה למד שנים רבות ואליה נשאר קשור עד יומו האחרון. לאחר נישואיו עם בתו של ר' בצלאל סמריק מריגה עבר לריגה. (חותנו עלה לארץ-ישראל בה נהרג עם קדושי ישיבת חברון עמם נימנה.)

כבר מנעוריו בלט ר' יואל בסגולותיו הנפשיות המיוחדות ובכוחו להשפיע על חבריו. בשנים אלה כיהן כמשגיח בישיבת אמציסלאוו, שהגאון רבי אלחנן וסרמן היה בה ריש-מתיתבא. ומאז, כל חייו עסק בהשפעה על צעירים וגם על מבוגרים, כשהוא משריש בהם תורה ומידות. אחרי נישואיו עוד המשיך תקופה ידועה ללמוד בובהרדוק ולאחר מיכן עבר לריגה. בתחילה ניסה לשלוח ידו במסחר ואף פתח חנות למנופקטורה — אך רבי יוסף יוזל שהצטער על כוח-משפיע כזה שיעזוב את הישיבה "איחל" לו כי תפול דליקה ויצא נקי מנכסיו. ואמנם, איבד ר' יואל את הונו ושוב חזר לישיבה. אך עד יומו האחרון נשארה עירו — ריגה.

השפעתו לא הצטמצמה לתחומי מגוריו. הוא נתן ידו לפעולות רבות במקומות רבים בכל הקשור לייסוד ישיבות ואירגון חיי תורה ומוסר. הוא היה דמות מעוררת כבוד ונערץ מאד בקרב כל יודעיו. היה גדול בתורה וצדיק נפלא שבזו לכל הוויות העולם-הזה. אימרה מפורסמת שלו, שתובאה בחוברות "חיי המוסר" של תלמידי ישיבות נובהרדוק, מגדירה את היחס לממון: "במחצית השקל נתקשה משה והראה ^{לנו} לנו הקדוש-ברוך-הוא מטבע של אש. קשה היה לו למשה, איך לעמוד בנסיון של ממון — והראה לו הקב"ה שיברח ממנו כבורח מן האש".

ח מ ש פ י ע

ר' יואל היה מפורסם כבעל-רגש גדול. בישיבות יצאו לו מוניטין כמשפיע בעל יכולת רבה, בכינוסי ישיבות, בית יוסף של בני נובהרדוק היה הוא תמיד